

buiten Nederland dient en op deze manier in de luwte van de strijd staat, is wellicht de juiste. Hij schreef naar aanleiding van de Grote Vergadering in 1879 het volgende:

Dat zal een belangrijke groote vergadering worden!! Haast zou ik zeggen: sedert de stichting der Broederschap niet zoo belangrijk. Ik had niet gedacht dat de Commissie, met ééns, zoo er zou gekomen zijn. Wel zal het warme discussie geven, maar ik geloof toch dat, behoudens kleine veranderingen, het geheel er wel zal doorgaan; het aantal onzer conservatieven is al te gering geworden. 't Is overigens niets anders als een 'formele' verklaring, van hetgeen feitelijk reeds lang daar is, eenvoudig: eene opening van het inzicht. Eigenlijk [...] had dat reeds lang moeten geschied zijn.⁵⁷

Zijn opmerking wijst allereerst op de importantie van het besluit van 1879. Mensinga spreekt over het belangrijkste sinds de oprichting. Het raakt het karakter van de Broederschap. Anderzijds geeft het ook aan dat het besluit slechts de formele vastlegging van een reeds lang evident ontwikkeling betreft: de doorwerking van het modernisme.

De overgang naar het modernisme is een belangrijke breuk in de geschiedenis van de Broederschap. Dat Mensinga deze ontwikkeling voorzag, doet daar niets aan af. De Broederschap is toen in korte tijd, op veel punten veranderd: in haar dogmatiek, in haar zelfbeeld, maar vooral ook in haar samenstelling en omvang. Verder onderzoek zal moeten leren wat de consequenties van deze veranderingen zijn geweest.

Noten

- 1 Dit artikel is een bewerking van een lezing gehouden voor het aio-netwerk van de sectie kerkge-

schiedenis van NOSTER. Ik dank mijn begeleider prof.dr. E.H. Cossee en mijn collega's mw. drs. A.E. Passenier en drs. P.E.A. van Gestel voor hun suggesties.

- 2 Voor deze paragraaf wordt gebruik gemaakt van twee beschrijvingen van de staat van het kerkgenootschap in opdracht van de Grote Vergadering geschreven. J. Tideman, *De Remonstrantsche Broederschap. Overzicht van haren tegenwoordigen staat*, Amsterdam 1845 en W. van Oorde, *De Remonstrantsche Broederschap. Overzicht van haren tegenwoordigen staat II*, Amsterdam 1856. Voor meer informatie over de geschiedenis van de Remonstrantse Broederschap in het algemeen zie: G.J. Hoenderdaal en P.M. Luca (edd.), *Staat in de vrijheid. De geschiedenis van de remonstranten*, Zutphen 1982 en L.J.N.K. van Aken, *De Remonstrantsche Broederschap in verleden en heden. Historische Schets*, Arnhem 1947.
- 3 Zie over hem: E.H. Cossee, 'Martinus Cohen Stuart (1824-1878), een Remonstrant in het Réveil' in *Aspecten van het Réveil. Opstellen ter gelegenheid van het vijftigjarig bestaan van de Stichting Het Réveil Archief*, Kampen 1980, 74-88.
- 4 Voor een systematische bespreking van de theologie van het modernisme zie: K.H. Roessingh, *De moderne theologie in Nederland. Hare voorbereiding en eerste periode* (diss.) in *Verzamelde Werken*, dl. 1, Arnhem 1926, 1-182.
- 5 Zie voor informatie over deze belijdenis: E.J. Kuiper en Th.M. van Leeuwen, *Als een vuurbaken. Teksten over de functie van belijdenissen naar remonstrants inzicht*, Zoetermeer 1994.
- 6 *Handelingen van de Groote Vergadering der Remonstrantsche Broederschap* (Hierna: *Handelingen*) 1859, 9-10 (Cursivering in origineel).
- 7 Cf. *Handelingen* 1859, B. Tideman, *Overzicht van de geschiedenis der Remonstranten*, Amsterdam 1897, 90. en C.P. Tiele, *De Remonstrantsche Broederschap in haar beginsel en doel. Gedenkrede van veertigjarigen dienst in de Broederschap. Uitgesproken in de Remonstrantsche kerk te Rotterdam den 12en November 1893*, Meppel 1893, 9.
- 8 Leden zijn de predikanten Bok, Tiele en Maronier en de opzieners M. Cohen Stuart (een broer van de voornoemde Réveilpredikant) en H. Vollen-